

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТІВ У СИСТЕМІ РОДИННИХ ВІДНОСИН "БАТЬКИ-ДІТИ"

Чанцева-Коваленко О.М.

У статті представлено результати теоретичного аналізу впливу типів сімейних відносин на виникнення сімейних конфліктів. Досліджено особливості сімейного виховання та моделі батьківського контролю. Розглянуто підходи моделі розуміючого ставлення в родині як найоптимальнішу.

Ключові слова: сім'я, конфлікт, сімейний конфлікт, виховання, сімейне виховання, батьківське виховання, тип виховання, стиль виховання, батьківська позиція, батьківсько-дитячі стосунки.

В статье представлены результаты теоретического анализа влияния типов семейных отношений на возникновение семейных конфликтов. Исследованы особенности семейного воспитания и модели родительского контроля. Рассмотрены подходы модели понимающего отношения в семье как оптимальной.

Ключевые слова: семья, конфликт, семейный конфликт, воспитание, семейное воспитание, воспитание, тип воспитания, стиль воспитания, родительская позиция, родительско-детские отношения.

The paper presents the results of a theoretical analysis of the influence of types of family relationships on the occurrence of family conflicts. The features of the model of family education and parental controls. The approaches of the model is the ratio of the family as optimal.

Keywords: family conflict, family conflict, education, family education, education, type of education, parenting style, parental position, parent – child relationship.

Актуальність проблеми. Нині Україна переживає складні соціально-економічні зміни, які істотно позначаються на становищі всіх елементів соціальних структур, зокрема сім'ї. Сім'я є найменшим осередком суспільства, що постійно відчуває на собі безпосередньо чи опосередковано ті зміни, які відбуваються у країні та, відповідно, сама накладає відбиток на розвиток суспільства. Процес формування, становлення та розвитку сучасної української сім'ї проходить у складних і суперечливих умовах, на фоні яких відбувається погіршення фізичного і психічного стану здоров'я людей, зростання міжособистісної ізоляції, агресивності, нездатності розв'язувати проблеми і конфлікти, що виникають на їх життєвому шляху.

Постановка проблеми. Сьогодні сім'я стикається з цілою низкою нових проблем, значною мірою втрачає здатність виконувати жит-

тево необхідні функції і стоїть на порозі кризи. З огляду на це, можна говорити, що ситуація зі стосунками в родині поступово погіршується внаслідок збільшення протиріч і конфліктів у суспільстві. Ці обставини можуть мати негативні наслідки не лише для сім'ї, але й для країни загалом. Тому варто знати причини виникнення конфліктів, шляхи їх вирішення та упередження.

Батьківство відіграє значну роль у житті конкретної особистості. Протягом всього життя батьки залишаються значущою фігурою для індивіда. Батьківство включає феномени материнства й батьківства, але не зводиться до їхньої простої сукупності. Родина є першим інститутом соціалізації дитини. Саме сімейне виховання є найбільш природним і відіграє визначальну роль у розвитку й формуванні особистості. Вибираючи свій стиль поведінки у взаємодії з дитиною, батьки виявляються в ситуації невизначеності й можуть відчувати непевність у собі, почуття провини тощо. Хибний вибір стилю взаємодії між батьками і дітьми провокує конфліктні ситуації у сім'ї. Все це визначає потребу в психологічному супроводі родини і сімейного виховання. Цю тему вивчали М.А. Абалкіна, Т.В. Андреева, Ю.А. Бакуліна, І.В. Гребенніков, Т.А. Гурко, Е.Г. Ейдемільлер, Е.С. Калмикова, С.В. Ковальов, М.М. Обозов, Ю.Н. Олійник, Л.Б. Шнейдер, В.В. Юстіцькіс, причини виникнення конфліктів у сім'ї досліджували Ю.Е. Альошина, Н.В. Грішина, С.В. Ковальов, С. Кратохвіл, Д. Кустар, В.А. Сисенко.

Конфлікт (лат. *conflictus* – зіткнення) – це зіткнення різноспрямованих цілей, інтересів, позицій, думок та поглядів окремих індивідів чи груп. Конфлікт ґрунтується на суперечностях, зумовлених протилежними позиціями сторін або різними цілями чи засобами їх досягнення, а також не збіганням інтересів, бажань, прагнень індивідів тощо. Зазвичай конфлікт виникає, коли одна зі сторін починає діяти, ігноруючи інтереси іншої [7, 176-177].

Сімейні конфлікти – одні із найбільш розповсюджених у повсякденному житті. Однак вони деякою мірою обійдені увагою фахівців – психологів і педагогів, які не розглядають проблему конфлікту поколінь, що набагато ширше й активно розробляється соціологами. З більш ніж 700 психолого-педагогічних робіт із проблеми конфлікту навряд чи набереться з десяток інших публікацій, у центрі яких стояла б проблема конфліктів між батьками і дітьми. Вона, як правило, вивчається в контексті більш великих досліджень: сімейних відносин, вікових криз, впливу подружніх конфліктів на розвиток дітей та ін. Але неможливо знайти таку родину, де б були відсутні конфлікти між батьками і дітьми. Навіть у забезпечених родинах у більш ніж 30% випадків відзначаються конфліктні взаємини (з погляду підлітка) з обома батьками [6, 76-80; 25, 547].

Чому ж виникають конфлікти між батьками і дітьми? Крім загальних причин, які породжують конфліктність взаємин людей, що розглянуті вище, виділяють психологічні фактори конфліктів у взаємодії батьків і дітей [25, 548-549]:

1. Тип сімейних відносин. Виділяють гармонійний і дисгармонійний типи сімейних відносин (див. рис. 1).

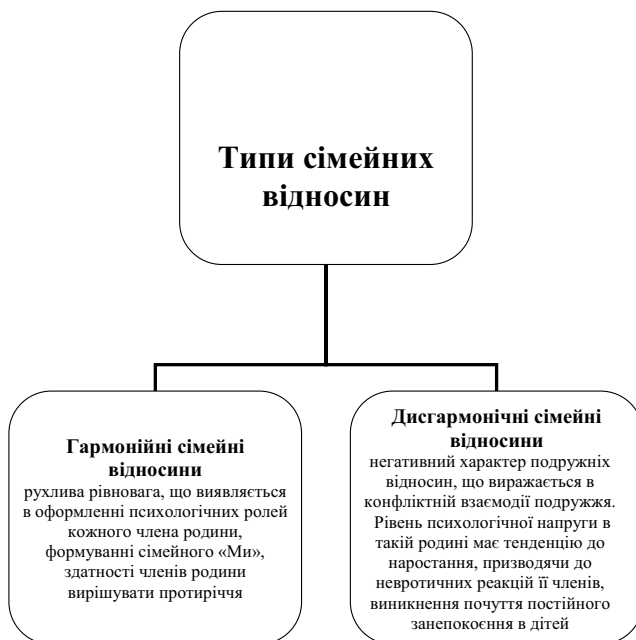

Рис. 1. Типи сімейних відносин

2. Деструктивність сімейного виховання. Виділяють наступні риси деструктивних типів виховання:

- розбіжності членів родини з питань виховання;
- суперечливість, непослідовність, неадекватність;
- опіка і заборони в багатьох сферах життя дітей;
- підвищені вимоги до дітей, часте застосування погроз, осудів.

3. Вікові кризи дітей розглядаються як фактори їх підвищеної конфліктності. Вікова криза являє собою перехідний період від одного етапу дитячого розвитку до іншого. У критичні періоди діти стають неслухняними, примхливими, дратівливими. Вони часто вступають у конфлікти з оточенням особливо з батьками. У них виникає негативне ставлення до зобов'язань, які вони раніше виконували, що призводить

до впертості. Найбільш часто конфлікти в батьків виникають з дітьми підліткового віку, з цим пов'язана підліткова криза 15-17 років. Психологи виділяють наступні типи конфліктів підлітків з батьками (див. рис. 2):

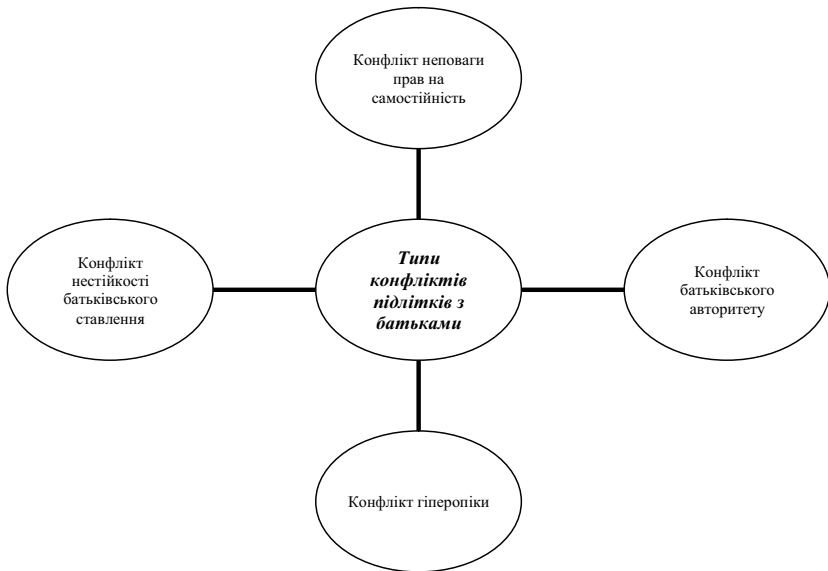

Рис. 2. Типи конфліктів підлітків з батьками

Конфлікт нестійкості батьківського ставлення передбачає постійну зміну критеріїв оцінки дитини.

Конфлікт батьківського авторитету демонструє прагнення домогтися свого за будь-яку ціну.

Конфлікт неповаги прав на самостійність в основному демонструє тотальність вказівок і контролю.

4. Особистісний фактор є одним із можливих факторів, що спричиняє конфлікти у родинах. Середовище особистісних особливостей батьків, що сприяє їх конфліктам з дітьми, виділяє: консервативний спосіб мислення, прихильність застарілим правилам поведінки, шкідливі звички (вживання алкоголю тощо), авторитарність суджень, ортодоксальність переконань і т. п.

Серед особистісних особливостей дітей називають такі, як:

- низька успішність,
- порушення правил поведінки,
- ігнорування рекомендацій батьків,
- неслухняність,

- упертість,
- егоїзм і геоцентризм,
- самовпевненість,
- лінощі і т. п.

Таким чином, розглянуті конфлікти можуть бути представлені як результат помилок батьків і дітей [12; 25].

Кожна людина хоче, щоб її розуміли. Особливо це потрібно дітям, навіть якщо ця потреба ними ще не усвідомлюється. Без уміння батьків розуміти своїх дітей неможливо уявити успішність міжособистісного спілкування, повноцінний психічний розвиток дітей, розкриття і збагачення їхнього інтелектуального, духовного і творчого потенціалу, особистісне становлення. Ефективна спільна діяльність неможлива без взаєморозуміння, яке вимагає від суб'єктів здатності ідентифікуватися, високого рівня емпатійності, рефлексивності, вміння долати стереотипи сприйняття, мислення, поведінки тощо. Зразок розуміючого ставлення людини до людини мали б подавати дітям батьки (щоб, крім всього іншого, з часом розраховувати на взаємність). Однак реалії батьківсько-дитячих стосунків засвідчують їх доволі високу проблемність.

Основи наукової теорії розуміння людини людиною у вітчизняній психології найбільш повно розроблені в дослідженнях О.О. Бодальова і його співробітників. Встановлено, що розуміння іншої людини полягає в розв'язанні складної мислительної задачі, спрямованої на виявлення її індивідуальності, індивідуально-неповторної своєрідності її особистості.

Процес пізнання індивідуальності дуже складний. Глибина, повнота, адекватність проникнення у внутрішній світ іншої людини залежить перш за все від рівня сформованості людини як особистості, як суб'єкта праці, пізнання, спілкування, від установок, еталонів, стереотипів та інших чинників.

Батьківські ставлення до дітей мають багату палітру проявів, а отже, і глосарій цієї проблеми теж чималий. Найчастіше використовуються поняття "виховання", "сімейне виховання", "батьківське виховання", "тип виховання", "стиль виховання", "батьківська позиція", "батьківсько-дитячі стосунки" тощо. Виховання трактується як діяльність з передачі новим поколінням суспільно-історичного досвіду; планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку людини з метою формування певних установок, понять принципів, ціннісних орієнтацій, які забезпечують необхідні умови для її розвитку, підготовки до суспільного життя і виробничої праці [7, 65].

Основна мета виховання – допомогти дітям стати повноправними членами свого суспільства, носіями його культури – однакова у всьому світі, тим не менше в різних культурах абсолютно різні уявлен-

ня про те, як найкраще її досягнути. Але і в рамках однієї культури сім'ї не завжди складаються із матері, батька і дітей, а отже, різні структури сім'ї можуть впливати на сімейну динаміку. Не завжди однаково розуміюче батьки ставляться до дітей.

Сімейне виховання розглядається в літературі не лише як цілеспрямована система впливів батьків на дитину, але і як характер поводження з нею. Як правило, поняття "сімейне виховання" та "батьківське виховання" вживаються як синоніми. Хоча поняття "сімейне виховання" ширше, оскільки може передбачати, крім впливу батьків, виховні впливи інших членів сім'ї: бабусь, дідусів, братів, сестер і ін. Оскільки виховання, в тому числі сімейне, здійснюється через спілкування, психологи вбачають можливим перенесення структури спілкування на структуру виховання.

Зауважимо, що вслід за В.М. М'ясищевим, прийнято виділяти три основні компоненти всередині спілкування: когнітивний, емоційний, поведінковий [21, 119].

О.О. Бодальов у своїх роботах виділяє ці ж складові в структурі міжособистісних стосунків. Таким чином, у структурі виховання також виділяють три компоненти: когнітивний – уявлення батьків про дитину, емоційний – ставлення до неї, поведінковий – характер поводження з дитиною [21, 123].

Як варіанти когнітивного компонента в структурі батьківського виховання ряд авторів (А.І. Захаров [21, 123], А.Я. Варга [13], А.С. Співаковська [44], В.В. Столін [21, 123] і ін.) виділяють адекватне і неадекватне уявлення про дитину. Адекватне уявлення про дитину – найбільш повне і об'єктивне знання психічних і характерологічних особливостей дитини, її інтересів, захоплень, нахилів, врахування індивідуальної своєрідності дитини. До неадекватних уявлень належить:

- інвалідизація (приписування хворобливості);
- інфантилізація (нав'язування дитині уявлень про її безпорадність, залежність);
- соціальна інвалідизація (приписування соціальної неуспішності).

В емоційному компоненті батьківського ставлення також виділяють складові. В.В. Столін виділив три основи емоційно-ціннісного ставлення людини до людини: "симпатія – антипатія", "повага – неповага", "близькість – віддаленість".

А.С. Співаковська описує вісім типів батьківської любові:

- дієва любов;
- відсторонена любов;
- дієва жалість;
- любов за типом поблажливого відсторонення;

- відкинутість;
- презирство;
- переслідування;
- відмова [44, 18].

Багато дослідників виділяють такі виховні впливи: контроль, покарання, заохочення.

Є. Маккобі включає до батьківського контролю такі моменти: обмеження, вимогливість, довільний прояв влади, послідовність.

Поєднання батьківського контролю, емпатії, доброзичливості, підтримки самостійності у дітей Д. Баумунд називає моделлю авторитетного батьківського контролю. Друга виділена нею модель – владна – характеризується жорстким контролем, строгістю, меншою теплотою, розумінням і співчуттям, зменшенням часу спілкування з дітьми. І третя модель – поблажлива поведінка – властива невимогливим, неорганізованим батькам, які мало уваги звертають на розвиток незалежності дитини і її впевненості в собі. Автор прийшла до висновку, що діти авторитетних батьків мають найвищий рівень незалежності, зрілості, впевненості у собі, стриманості, активності і допитливості, тоді як у поблажливих батьків діти зовсім не допитливі і не вміють стримувати себе.

Г.А. Стадник (1992) експериментально виявила кілька модифікацій способу впливу батьків на розвиток пізнавальної активності дошкільників: конструктивний, імперативний, індіферентний [21, 125].

Конструктивний спосіб впливу характеризується емоційно позитивним, зацікавленим ставленням дорослого до дитини, стимуляцією її пошукових дій, заохочувальними та конструктивними оцінками судженнями, створенням у дитини впевненості у досягненні успіху при розв'язуванні пізнавальних задач.

Імперативний спосіб впливу на дитину характеризується вказівками дорослого, які жорстко регламентують дії дитини та пригнічують її ініціативу і самостійний пошук, відсутністю заохочувальних і конструктивних оцінних суджень.

Індіферентний спосіб впливу відзначається байдужим ставленням дорослих до пізнавальної діяльності дитини; відсутністю вказівок і звертань, що стимулюють самостійний пошук нового; надмірним застоюванням зауважень деструктивного характеру, які констатують невдалі дії дитини. Дослідниця робить висновок, що тільки в атмосфері любові і взаєморозуміння дитина може повністю розкритися, проявити свої індивідуальні особливості, тобто повноцінно розвиватися. Уявлення про дитину і ставлення до неї – це внутрішня основа типу виховання.

Висновки. Таким чином, під типом (стилем) сімейного виховання розуміють різні системи впливів і способів поведінки батьків

з дитиною, види ставлення до неї, а також уявлення про неї. У психології існує велика кількість класифікацій типів сімейного виховання, хоча єдиної основи класифікації немає. Іноді за основу брався емоційний компонент виховання, іноді способи впливу на дитину та ін. Дитина навіть в найменшому віці стає не об'єктом виховних впливів, а союзником в сімейному житті, в певному сенсі її творцем [8, 31]. Рівність позицій означає визнання активної ролі дитини в процесі виховання, її виховного впливу на батьків. Батьківське ставлення є багатограним утворенням, в структурі якого містяться такі складові: інтегральне емоційне прийняття або неприйняття дитини; міжособистісна дистанція; форма і напрямок контролю за поведінкою дитини. Кожна складова батьківського ставлення поєднує у собі в різній пропорції емоційний, когнітивний і поведінковий компоненти. На успішність процесу розуміння дітей впливають особистісні позиції батьків. Моделлю розуміючого ставлення можна вважати таку батьківську позицію, яка поєднує в собі адекватність, динамічність і прогностичність. Критерієм розуміння може виступати успішність спілкування батьків і дітей та ефективність їхньої спільної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асеев А.Г. Психология личности / А.Г. Асеева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 317 с.
2. Баскина Ю.В. Методика диагностики родительского отношения (методика включенного конфликта) : автореф канд. ... психол. н. / Ю.В. Баскина. – М., 1992. – 24 с.
3. Бестужев-Лада И. Ступени к семейному счастью / И. Бестужев-Лада // Семья и школа. – 1996. – №3. – С. 30-33.
4. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї / О.І. Бондарчук. – М. ; СПб. : Питер, 2000. – 382 с.
5. Забродський М.М. Основи вікової психології : навч. посіб. / М.М. Забродський. – Тернопіль : Богдан, 2009. – 498 с.
6. К вопросу о компонентах феномена родительства // Психологическое сопровождение личности в педагогическом процессе : сб. научных трудов. – Курган, 2002. – 81 с.
7. Спиваковская А.С. Как быть родителями / А.С. Спиваковская. – М. : Педагогика, 1986. – 160 с.
8. Степанов О.М. Психологічна енциклопедія / О.М. Степанов. – К., 2006. – 733 с.
9. Тархова Л. Мальчик, мужчина, отец / Л. Тархова. – М. : Знание, 1992. – 76 с.

10. Торндайк Э. Принципы обучения, основанные на психологии / Э. Торндайк. – М., 1999. – 138 с.

11. Причины и сущность конфликтов подростков с родителями. Социальная профилактика правонарушений в молодежной среде. – Белгород, 1996. – С. 23-30.

12. Психология как наука о поведении / Дж. Уотсон. – М. : АСТ-ЛТД, 1998. – 704 с.

13. Психология семьи. Хрестоматия : [учеб. пособие для факультетов психологии, социологии, экономики и журналистики] / [ред. Д.Ф. Райгородский]. – Самара : БАХРАХ. – М., 2002. – 752 с.

УДК 159.9:316.45

ПСИХОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА КЕРІВНИКІВ ЯК ЧИННИК УСПІШНОСТІ УХВАЛЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

Черкаський А.В.

У статті проаналізовано теоретичні основи психологічної культури керівників, розглянуто основні етапи дослідження проблеми у вітчизняній та зарубіжній психологічній науці, надано загальну характеристику психологічним особливостям управлінської діяльності.

Ключові слова: психологічна культура, управлінське рішення, організаційна культура, управлінська діяльність, саморозвиток, соціальне мислення.

В статье проанализированы теоретические основы психологической культуры руководителей, рассмотрены основные этапы исследования проблемы в отечественной и зарубежной психологической науке, представлена общая характеристика психологических особенностей управленческой деятельности.

Ключевые слова: психологическая культура, управленческое решение, организационная культура, управленческая деятельность, саморазвитие, социальное мышление.

Theoretical bases of psychological culture of leaders are analysed in the article, the basic stages of research of problem are considered in home and foreign psychological science, general description is given to the psychological features of administrative activity.

Keywords: psychological culture, administrative decision, organizational culture, administrative activity, саморозвиток, social thinking.

Актуальність дослідження. Сучасна ситуація характеризується динамічними перетвореннями, що ініціює аналіз місця людини у мінли-